

DIE PORTUGESE BYDRAE TOT DIE AFRIKAANSE WOORDESKAT: ENKELE PROBLEME.

Die teenwoordigheid van Portugese woorde in Afrikaans is toe te skryf aan die verspreiding van die Portugese taal in die wêreld. Aangesien hierdie verspreiding maar net 'n aspek van die totale Portugese koloniale gebiedsuitbreiding is, sal dit nodig wees, ten einde bogenoemde taalfenomeen te verstaan, dat ons vir 'n oomblik na die politieke geskiedenis van Portugal in hierdie tydperk lyk.

Nadat die Portugese konings van die eerste dinastie die Portugese gebiede uitgebrei en verenig het, kan die uitbreiding van Portugal in Europa as afgehandel beskou word. Dit het nog die moontlikheid van uitbreiding na Spaanse gebied gelaat. So 'n uitbreiding was die begeerte van die Portugese konings en het ook gelei tot die avontuur van Koning Fernando, 'n onderneming wat 'n katastrofiese uiteinde gehad het. Dit het egter nog nie die Portugese ideaal van uitbreiding laat verflou nie.

Met die kroning van Don Joao I as koning van Portugal (1384) het die invloed van die bourgeoisie toegeneem, en dit het nuwe uitbreidingsmoontlikhede geskep. Joao Afonso da Azambuja se voorstel om Ceuta aan te val het vir Portugal die rigting aangedui na 'n rewolusionêre en glorieryke gebiedsuitbreiding.

In 1418 het Prins Hendrik sy beroemde seevaartskool te Sagres gestig en hierdie datum kan beskou word as die aanvang van die seevaartavonture van die Portugese volk. Die Portugese koloniale Ryk is dieselfde jaar gebore met die ontdekking van die eiland Madeira. Teen die einde van die vyftiende eeu was die hele weskus van Afrika reeds Portugese besit. 1498 staan bekend as die stigtingsjaar van die Portugese Oosterse Ryk en in 1500 word hierdie Koloniale Ryk na die Amerikas uitgebrei.¹⁾

Die koloniale uitbreiding is nou verbind aan die Portugese taalverspreiding in die wêreld.²⁾ Waar die Portugese seevaarders ook al aangedoen het, is hulle taal in 'n vereenvoudigde leksikale en grammatikale vorm onmiddellik aangeneem as handelstaal tussen die Europeërs en die inboorlinge ("pidgin")³⁾ of selfs as moedertaal vir die inboorlinge (Kreools).⁴⁾ Op hierdie wyse het Kreools as taal in Afrika

ontstaan in St Tomé, Ano Bom, Príncipe, Guineë en die Kaap Verdiese Eilande en ook in Asië in Macau, Java, Malaca, Ceylon, Goa, Damao, Diu, die kus van Malabar en die kus van Coromandel.⁵⁾

Tydens die regering van Koning Joa III het die Portugese koloniale uitbreiding sy hoogtepunt bereik, maar onder dieselfde monarg begin die verbrokkeling van die Portugese Ryk. Die Spaanse oorheering van Portugal (1590 – 1640) het hierdie proses van verbrokkeling versnel en die Portugese kolonies het Spanje se teenstanders, Nederland en Engeland, ten prooi geval.

Nederland se hardnekkige pogings om die Portugese kolonies in te palm was in 'n groot mate suksesvol. Die volgende gebiede is deur die Nederlanders verower en ingeneem: die eilande van Molucas (1605), Pernambuco (1630 – 37), Ceylon (1638), Malaca, Maranhao en Luanda (almal in 1614) en die kus van Malabar (1661 – 63).⁶⁾ Sommige van hierdie kolonies is weer deur die Portugese herower (Brasilië en Angola), maar Nederland het die eilande van Molucas, Ceylon, Malaca en die kus van Malabar behou. Hiervan het verskeie later Engelse besittings geword.

Die stryd om koloniale heerskappy vind ook sy weerkaatsing in die taalsituasie. In die kolonies wat deur Nederland verower is, is daar gepoog om die Portugese taal en sy Kreoolse vorm te onderdruk ten gunste van Nederlands. Selfs die strengste maatreëls is met min sukses aangewend en Portugees het sy status in die kolonies behou.⁷⁾ Die taalkundige stryd tussen Nederlands en Portugees het egter die voordeel gehad dat dit die twee tale in 'n kontaksituasie geplaas het. Hierdie wedersydse taalbeïnvloeding het tot gevolg gehad dat Nederlands 'n sekere aantal woorde aan Portugees ontleen het, en omgekeerd.⁸⁾

Die besluit van die Nederlands Oos-Indiese Kompanjie om 'n halfwegstasie aan die Kaap die Goede Hoop te stig het veroorsaak dat baie van hierdie Portugese woorde deur die Nederlandse koloniste na die suidpunt van Afrika gebring is. Sommige word vandag nog in Afrikaans gebruik; ander was twee of drie eeue gelede bekend, maar word vandag nie meer aangetref nie.

Die besluit van die Nederlands Oos-Indiese Kompanjie om die

Kaap in 'n permanente nedersetting te omskep het onmiddellik tot 'n aanvraag na arbeiders gelei. Aangesien die Hottentotte nie geskik was as werkers nie, het die Nederlanders op die invoer van slawe besluit. Aanvanklik is slawe van Madagaskar en van sekere Portugese gebiede in Afrika na die Kaap gebring, maar later het Asiatiese slawe voorkeur gekry. Baie was afkomstig van gebiede waar die Kreoolse vorm van Portugees die voertaal was: die kus van Malabar, die kus van Coromandel, Ceylon, die Golf van Bengale en Indonisië.⁹⁾

Die ontstaan van 'n Portugees-sprekende slawegemeenskap aan die Kaap het twee taalkundige invloede gehad wat vir ons op die oomblik van belang is: die bevestiging van Portugese leksikale elemente wat reeds in koloniale Nederlands aanwesig was, asook nuwe bydraes tot die woordeskat van Kaapse Nederlands, wat later Afrikaans sou word.

Die ondersoek na Portugese leksikale elemente in Afrikaans skep heelwat probleme: Hier volg 'n kort opsomming van die belangrikstes:

1. Die skaarste aan taalkundige dokumente veroorsaak dat dit nie altyd moontlik is om te bepaal of die leksikale element afkomstig is van die Portugese Kreools wat aan die Kaap gepraat en of dit reeds in Nederlands aanwesig was nie.

'n Voorbeeld van so 'n geval is die Afrikaanse woord *daeraad* (vissoort van familie van die Sparidae). Boshoff en Nienaber,¹⁰⁾ in navolging van Franken, sien die oorsprong van die woord in die Portugees *dorado*,¹¹⁾ na hulle mening oorgedra deur die Nederlandse *dorade*. Die *Woordeboek der Nederlandsche Taal*,¹²⁾ Van Wijk¹³⁾ en De Vries¹⁴⁾ maak egter geen melding van so 'n woord in Nederlands nie.

2. Die oënskynlige ooreenkoms tussen sekere vorms van Portugees, Spaans en Italiaans maak dit moeilik om vas te stel aan watter taal Afrikaans die woord ontleen het.

a) *asgaai* (Afrikaans *spies*)

Hierdie woord kan net sowel 'n ontlening aan die Spaans *azagaya* (= spies) as aan die Portugees *azagaia* (= spies) wees. Die feit dat die woord en die Nederlands van die sewentiende eeu gedokumenteer is (*assa-/hassegay*)¹⁵⁾

en dat dit in die Kreools van Batavia bestaan het (*assegaay* = Afrikaans *spies*)¹⁶⁾ laat 'n mens tog wonder of dit nie aan Portugees ontleen is en so deel van Nederlands en later Afrikaans geword het nie. Dit moet ook nie vergeet word dat hierdie woord deur Portugees na nader Europese tale versprei is nie:¹⁷⁾ Afrikaans *asgaai* < Nederlands *assegai* wsk < Kreools *assegaaya* < Portugees *azagaia* (sedert 15e eeu) < Arabies *az-zagaia*.

b) *banana* (= Afrikaans *piesang*)

Die vraag ontstaan of hierdie woord aan die Portugese *banana* (= piesang) of die Spaans *banana* (= piesang) ontleen is. Aangesien *banana* vir die eerste keer aangetref word in die werke van die Portugese skrywer Garcia da Orta (1563)¹⁹⁾ en die Portugese die woord aan Europa bekend gestel het,²⁰⁾ is dit nie onmoontlik dat Afrikaans dit aan Portugees ontleen het nie: Afrikaans *banana* Nederlands *banana* (sedert 16e eeu)²¹⁾ < Portugees *banana* (sedert 16e eeu) < Arabies *banana*²²⁾ < Angolees *banam*.²³⁾

c) *basta* (Afrikaans *genoeg*)

Hierdie woord skep heelwat meer probleme as die voorafgaande voorbeelde. Is sy oorsprong die Spaanse *basta* (= genoeg), die Portugese *basta* (= genoeg) of die Italiaanse *basta* (= genoeg)? Sommige filoloë beskou dit as 'n lusitanisme in koloniale Nederlands,²⁴⁾ waarskynlik omdat dit ook bestaan het in die Portugese Kreools van Ceylon (*basta*):²⁵⁾ Afrikaans *basta* < Nederlands *basta*²⁶⁾ wsk < Kreools van Ceylon *basta* < Portugees *basta* (sedert 15e eeu)²⁷⁾.

d) *Karet* (= Afrikaans *bagasierak agteraan kar*)

Die woord *carreta*²⁸⁾ kan ook Portugees, Spaans of Italiaans van oorsprong wees. Die Portugese afkoms blyk meer waarskynlik te wees as die ander twee, omdat die woord gedokumenteer is in die Kreools van Ceylon (*careta*)²⁹⁾ sowel as in die Kreools van Batavia (*caretta*).³⁰⁾ Die Nederlanders kon hierdie woord aan enige van die twee Kreoolse dialekte ontleen het: Afrikaans *karet* Nederlands *karet/karette* wsk. < Kreools *careta/caretta* Portugees *carreta* < Provensaals-Katalaans — < *carreta* < Latyn *carru*³¹⁾

3. Die gebrek aan grondige kennis van die Portugese taal en sy dialekte, Kreools ingesluit, by Suid-Afrikaanse taalkundiges lei tot onvolledige verduidelikings en selfs verkeerde etimologieë.

a) *almaskie of maskie* (= Afrikaans *altemit, nietemin*)

Boshoff en Nienaber^{3 2)} beskou dit as 'n Portugese etimologie waarvan die oorspronklike vorm *masque* was, maar hierdie teorie lewer semantiese probleme op. Die bestaan van die woord *maisque* of *masque* in die Kreools van Ceylon^{3 3)} bevestig ons opinie dat die oorspronklike vorm van die leenwoord *por mais que* (— Afrikaans hoe meer, alhoewel) was: Afrikaans *almaskie/maskie* < Kreools *maisque/masque* < Portugees *por mais que*.

b) *daeraad* (vissoort van die familie van die Sparidae)

Indien die woord sy oorsprong in die Nederlands *dorade* het, is die stamwoord nie *dorado* soos Boshoff en Nienaber^{3 4)} dit aangee nie, maar *dourada*. Die finale *e* moet Nederlands vir die Portugese klank (*e*) wees.

c) *faikonta* (= Afrikaans *kamma, kwansuis*).

Die stamwoord volgens Boshoff en Nienaber,^{3 5)} *fazia de conta*, is nie korrek nie, want die vorm *fai* is 'n verbetering van *faz* en nie *fazia* nie. Dieselfde vorm het in die Kreools van Ceylon voorgekom, naamlik *fai conta*:^{3 6)} Afrikaans *faikonta* < Kreools *fai conta* < Portugees *faz de conta*.

d) *fayson* (= Afrikaans *fisant*)^{3 7)}

Die stamwoord wat deur Franken^{3 8)} aangegee word (*faijao* = boon) is foneties en semanties gesproke onmoontlik. Die Portugese stamwoord is *faisao* (—Afrikaans *fisant*); Afrikaans *fayson* < Portugees van die 16e eeu *faison* < Latyn *phasianu*.^{3 9)}

e) *jentoe* (— Afrikaans *los meisie, hoer*).

Boshoff en Nienaber se mening is dat die oorsprong van die woord die Portugees *gentio* (= Afrikaans heiden)^{4 0)} is. Die woord moes egter ook invloed ondergaan het van die Portugees *gentio* wat gedurende die sestiende eeu die betekenis van "vrou"^{4 1)} gehad het: Afrikaans *jentoe* < Portugees *gentio* + Portugees van die 16e eeu *gentio*.

f) nonna/nonje of nunje (= Afrikaans vrou, meisie)

Die leenwoord *nonna* se oorspronklike vorm word normaalweg aanvaar as *dona*,⁴²⁾ maar dit verduidelik nog nie die ou vorms van die woord in Afrikaans nie, naamlik *nonje* en *nunje*. Hulle kom ooreen met die Kreoolse vorm in Macau *nhonha*⁴³⁾ wat afkomstig is van die populêre Portugese afkorting *nhora* (< Portugees *senhora*).⁴⁴⁾ Dit sluit egter nie die hipotese dat die twee vorms mekaar kon beïnvloed uit nie: Afrikaans *nonna* < Portugees *dona* of Kreools *nhonha* < Portugees *senhora* (= vrou).

4. Sommige taalkundiges sien Portugese invloed op Afrikaans waar dit nie bestaan nie. Dit veroorsaak dat leenwoorde soms verkeerdlik aan Portugees toegeskryf word.

a) kakkerlak

Boshoff en Nienaber⁴⁵⁾ sien die oorsprong van hierdie woord in die Spaanse *cucaracha* of in die ou Portugees *cacalacca*. Ons kon egter nie hierdie woord in ou Portugees opspoor nie, maar wel in die Kreoolse Portugees van Batavia (*kakkerlac*) waar dit aan Nederlands ontleen is.⁴⁶⁾ Die opinie wat gehuldig word in die *Woordeboek der Nederlandsche Taal* lyk dan ook meer logies: hierdie woord het sy oorsprong in die tale van die Wes-Indiese gebiede waar dit later deel van die Nederlandse woorde-skat geword het:⁴⁷⁾ Afrikaans *kakkerlak* < Nederlands *kakkerlak* (sedert end 17e eeu) < Wes-Indiese tale.

b) piering

Valkhoff voer aan dat die woord *piering* afkomstig is van die Portugees *pires*,⁴⁸⁾ wat in Maleis *piering* geword het, maar dit is bewys dat *pires* van *piering* afgelei is en nie andersom nie.⁴⁹⁾ Gevolglik is dit logies dat die Afrikaanse *piering* nie aan Portugees ontleen is nie, maar wel aan Maleis: Afrikaans *piering* < Nederlands *piering* < Maleis *piering*.

5. Die vraag ontstaan of daar buiten die bekende woorde wat aan Portugees ontleen is, nie ander is wat tot nou toe aan ander stamwoorde toegeskryf is, maar in werklikheid Portugees van oorsprong is nie.

a) *troef*

Boshoff en Nienaber sien die oorsprong van die Afrikaans en Nederlands *troef* in die Latyn *triumphus* (= Afrikaans oorwinning), wat na hulle mening deur die Franse *trionphe* (= Afrikaans oorwinning)⁵⁰⁾ in Afrikaans opgeneem is. Van Wijk stel die Spaanse stamwoord *triunfo* (= Afrikaans oorwinning) voor.⁵¹⁾ Dit lyk egter vir ons of die Portugees woord *trunfo* (= Afrikaans troef), wat ons as stamwoord vir *troef* wil aanvaar,⁵²⁾ foneties en semanties nader aan die Nederlandse en Afrikaanse vorms kan wees: Afrikaans *troef* < Nederlands *troef* (sedert die 16e eeu) < Portugees *trunfo* < Latyn *trumphu*.

Gevolgtrekking:

Daar bestaan geen twyfel oor die bydrae van Portugees tot die Afrikaanse woordeskat nie. Nogtans het die probleme wat in hierdie artikel genoem word, die ondersoek na etimologie in 'n mate gestrem. Dit is egter nie moeilik om tot die gevolgtrekking te kom dat, hoewel die invloed van Portugees op die Afrikaanse woordeskat reeds bestudeer is, 'n hersiening en uitbreiding van huidige kennis tans nodig is nie.

L A de V Leal
P U vir C H O

NOTAS:

1. Oor die Portugese koloniale uitbreiding sien, onder andere die duidelike ontleding van C R Boxer in *The Portuguese Seaborne Empire: 1415 — 1825*. Londen, Hutchinson, 1969.
2. Schuchardt, H "Beitrage" zur Kenntis des Kreolischen Romanisch" (v) Allgemeineres über das Indoportugiesische (Asiopotugiesische), *Zeitschrift für romanische Philologie*. 13 (1889) p 476 — 524.
3. Samarin, W J, "Linguas Francas of the World" in *Readings in the sociology of Language*, Den Haag, Mouton, 1970 p 660 — 672.
4. As die Kreoolse tale uit die "pidgins" ontstaan, doen hulle dit deur enorme uitbreiding van taalkundige moontlikhede en baie ontlenings. (Taylor, D, "The Origin of West Indian Creole Languages: Evidence from grammatical categories", *American Anthropologist*, August 1963, p 801). Die moontlikheid dat hulle direk uit die standaardtaal kon ontstaan het, is nie uitgesluit nie. (Valkhoff, M F *New Light of Afrikaans and Maleyo-Portuguese*. Louvain, Editions Peeters, 1972, p 31.
- 5) Oor die "pidgins" en Kreoolse tale, sien Hall jr. R *A Pidgin and Creole Languages*. New York, Cornell University Press, 1966 en Herculano de Carvalho, J G "Sobre a natureza e génese dos crioulos", *Estudos Linguisticos*. Coimbra, Atlântida, vol II, p 49 — 74.
- 6) Nie al die verowerings van die Nederlanders was permanent nie. Die Portugese het Angola in 1648 herower en Brasilië in 1652 — 54. Boxer C R, *The Dutch Seaborne Empire*. London, Hutchinson, 1965, p 295 — 299.
7. Boxer, C R, *Four Centuries of Portuguese Expansion, 1415 — 1825. A succinct survey*. Johannesburg, W U P 1968, p 55 — 57 en Dalgado S R, *Dialecto Indo-Português de Ceylas*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1900, p XIX-XXI.
8. Lopes, D, *Expansao da lingua portuguesa no Oriente nos séculos XVI, XVII en XVIII*. Porto, Portucalense Editora, 1969, 2de uitgawe, p 93 — 100.
9. Franken, J L M, *Taalhistoriese Bydraes*. Kaapstad, Balkema, 1953, p 41 — 79.
- 10) Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, *Afrikaanse Etimologieë*. Pretoria, S A Akademie, 1967, p 193.
11. Soos ons later sal sien, is die korrekte etimologie *dourada*.
12. *Woordeboek der Nederlandsche Taal I-XXI*, 1882 — Supplemente sedert 1942. S'Gravenhage, Nijhoff.
13. Van Wijk, N, *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*. S'Gravenhage, Nijhoff, 1912, 2de druk.
14. De Vries, J, *Nederlandse Etimologisch Woordenboek*. Leiden. Brill, 1971.
15. Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, op cit, p 142.
16. Schuchardt, H, op cit, p 125.
17. Lopes, D, op cit, p 107 en 111. Morais — Barbosa, J, *A língua portuguesa no mundo*. Lisboa, Agência — Geral do Ultramar, 1966.
18. Machado, J P, *Dicionário Etimológico da lingua portuguesa*. Lisboa, Confluência, 1956, vol. II p 2189.
19. Onions, C J, *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford Clarendon Press, 1966, p 72.

20. Lopes, D, op cit, p 107, Morais-Barbosa, J. op cit, p 135.
21. Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, op cit p 152.
22. Machado, J P, op cit, vol I, p 312.
23. De Vries J, Op cit, p 29.
24. Lopes, D, op cit, p 34.
25. Dalgado, S R, op cit, p 51.
26. Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, op cit, p 156.
27. Machado, J P, op cit, vol I, p 335.
28. Die Portugese etimologie is nie *careta*, soos Boshoff en Nienaber (op cit, p 338) ons wil oortuig nie.
29. Dalgado, S R, op cit, p 143.
30. Schuchardt, H, op cit, p 120.
- 31) Almeida Costa, J, en Sampaio en Melo, A, *Dicionário de Português*. Porto, Porto Editora, s d, p 279.
32. Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, op cit, p 133.
33. Dalgado, S R, op cit, p 162.
34. Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, op cit p 193
35. Ibidem, p 22.
36. Dalgado, S R, op cit, p 51.
37. Hierdie woord (*fayson*) bestaan nie in hedendaagse Afrikaans nie.
38. Franken, J L M, op cit, p 298.
39. Machado, J P, op cit, vol I, p 943.
40. Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, op cit, p 298.
41. Machado, J P. op cit, vol I p 1091.
42. Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, op cit, p 448.
43. Valkhoff, M F, *Studies in Portuguese and Creole with special reference to South Africa*. Johannesburg, W U P, 1966, p 239.
44. Morais-Barbosa, J op cit, p 126.
45. Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, op cit p 322.
46. Schuchardt, H, op cit, p 137.
47. *Woordenboek der Nederlandsche Taal onder Kakkerlak*.
48. Valkhoff, M F, *Studies*, p 31.
49. Machado, J P, op cit, vol II, p 1746.
50. Boshoff, S P E, en Nienaber, G S, op cit, p 658.
51. Van Wijk, N, op cit, p 709.
52. Die denasalisering is heeltemal moontlik: Afrikaans *moesson* – Portugees *moncao*.